

Доц. д-р Марин РУСЕВ*

АНАТОМИЯ НА ГЛОБАЛНОТО ПРОТИВОСТОЕНОЕ ОТ ГЛЕДНА ТОЧКА НА КЛАСИЧЕСКАТА ГЕОПОЛИТИКА

Един от най-важните методи при изучаване феномените на световната цивилизация е хронологичният. Научната му значимост и универсалност са безспорни. Това дава основание на историята да претендира за лидерски позиции в общественото познание. В същото време, основателни претенции за методологична универсалност има и географската наука, тъй като всяко явление или процес се характеризира както с хронологична, така и с пространствена динамика. И докато хронологичният анализ на развитието е в основата на историческото познание, неговите пространствени (хорологични) измерения са приоритет на географския анализ. Неслучайно, успоредно с първите апокалиптични предупреждения за „край на историята“ (Фукуяма, 1989), много учени и общественици поставят и въпроса за „край на географията“, акцентирайки върху процесите на уплътняване и „съкращаване“ на географското пространство (Лавров и Сдасюк, 1985; Бауман, 1999; Кондратьев, 1999; Стоянов, 2001).

Географията възниква още в зората на научното познание и е един от най-важните му фундаменти. Поради това, тя осъществява тесни методологични връзки с философията, историята, политологията, икономиката, правото, психологията, екологията, биологията, химията, физиката, геологията, математиката и много други. Универсален знаменател за обединяването им е пространството на геверсума (географската обвивка на Земята) като арена на конкретно взаимодействие между природни и обществени феномени. Недвусмислено потвърждение за това намираме в аксиоматичното определение на Кант (1802): „Нашите знания могат да бъдат систематизирани или по понятия, или по време, или по пространство“.

Уникалната роля на географията за развитието на научната мисъл се състои в използването на универсална методология на изследване, проектираща природни и (или) социални явления върху пространствена основа. В страните, чиито национални школи са водещи в развитието на световната география (Русия, Германия, Франция, Великобритания и САЩ), научно обоснованата пространствена организация на обществената дейност е широко разпространена и намира разнообразно практическо приложение. На пространствения анализ се основават редица научни постижения и положителен управленчески практически опит в много от високоразвитите страни на света, независимо от големината на техния природно-ресурсен, демографски и стопански потенциал.

В България общественият имидж на географията е нисък най-вече по субективни причини. Сред обективните причини за непризнатия теоретичен и приложен потенциал на географията у нас през последните десетилетия изпъква ней-

* Преподавател в СУ „Св.Климент Охридски“, член на Българското геополитическо гружество

ното изкуствено разделяне на природна (физическа) и обществена (социално-икономическа). При това общественият интерес наивно я оприличава предимно на природна наука, чийто най-атраaktivни акценти се свеждат до механично представяне на тримерна статистическа информация. Що се отнася до обществената география, на нея е отредено да битува като научно направление с априорно безспорен пространствено дефиниран обект на изследване, но с оспорван от много други науки предмет на изследване. Главни нейни „конкуренти“ в борбата ѝ за признание сред обществените науки са историята, икономиката, политологията, демографията, социологията, психологията, правото, военното дело и др. Всяка от тях е успяла да докаже своята частна изследователска методология. Но едновременно с това, всички те използват и универсален пространствен (географски) метод на изследване. Този факт не би трябвало да се разглежда като противоречие в науката. Важно условие за това обаче е взаимното признаване на общата методологична база между обществените науки, в т. ч. и обществената география.

В зависимост от пространствения обхват на обекта на изследване, географията (в т. ч. обществената) условно може да се раздели на глобална и регионална. От гледна точка на голямото разнообразие при дефинирането на нейния конкретен предмет, обществената география се диференцира в многобройни клонове и направления - културна, социална, политическа, икономическа география и други.

Политическата география изследва взаимодействието между политическите процеси и географското пространство. Чрез нея се отчита комплексното влияние на природни, демографски, стопански и екологични фактори на общественото развитие. Теоретичното възникване на класическата политическа география и геополитиката, в частност, е в края на XIX и началото на XX век като синтез от редица обществено-научни познания. Тяхна философска основа става структурализмът, чрез който се разкрива логиката на отношенията и връзките между елементите на зададена система (Павлов, 1999). До Първата световна война политическата география и геополитиката се разглеждат като синоними, но след това започва постепенното им разграничаване. Политическата география се утвърждава като част от развитието на географските науки, а геополитиката ползва все повече методи на изследване от политологията, социологията, историята, военната наука и др. Различията между политическата география и геополитиката стават най-забележими в Германия в началото на XX век, където политическата география се тълкува като наука за пространствените условия на държавата, а геополитиката - като наука за пространствените изисквания на държавата.

В най-широк смисъл геополитиката се развива като наука за влиянието на пространствените природни и обществени фактори върху културно-политическите процеси в световен мащаб. В по-тесен смисъл геополитиката разглежда пространственото поведение на държавите, а в най-тесен - се възприема като един от методите на изследване в политическата география, т. е. като част от нея. Класическата геополитика възниква и като научна теория, и като политическа практика за обосноваване на държавни или коалиционни интереси. От тази гледна точка вече над един век тя има претенции за научно-приложно направление с обективно съдържание и прагматичен смисъл. Киелен (1905, 1917) смята, че най-общо геополитиката е осветляване на политически въпроси от географска гледна точка. Според него „държавата се стреми към хармония във всички области на своята дей-

ност, а мярката на тази хармония е обект на изследване... Обектът на геополитиката не е „земята“, а изпълнената с политическа организация държава“.

Съвременните динамични трансформации на планетарното политическо пространство активизират научните изследвания в областта на много обществени науки. Това води до модернизиране на научната методология като цяло. Едновременно с това обаче, все по-често се игнорират класическите постановки на политикогеографския и геополитическия анализ. Техният фундамент често се дефинира като остарял, неефективен, ненужен, а при геополитиката - дори като ненаучен.

Независимо от богатия арсенал от методи на изследване, съвременните обществени науки не винаги успяват да формулират убедителни обяснения за много от протичащите социално-икономически и културно-политически трансформации на планетарното пространство. Често стандартното научно обяснение на философи, историци, културолози, политолози, социолози и икономисти не задоволява обществения интерес при анализа на значими за световното развитие явления. В това отношение могат да се зададат редица конкретни въпроси, на които трудно може да се отговори еднозначно. Например:

- Какво е общото между известни в историята противопоставяния и конфликти като: Елада срещу Персия, Картаген срещу Рим, италианските градо-републики срещу Турция, Франция срещу Австрия, Великобритания срещу Германия, САЩ срещу СССР?
- Защо няма нито една религия, в която Западът да се отъждествява с положителни от нравствено-етична гледна точка качества, а Изтокът - с отрицателни?
- Защо след разпадането на ЧССР по-високо развита се оказа нейната западна част - Чехия (а не Словакия), на СФРЮ - по-западно разположената Словения (а не Сърбия или Македония), на СССР - прибалтийските държави (а не Грузия или Казахстан)?
- Защо Франция и Великобритания винаги лобират за поддържането на силна полска държавност, а след Първата световна война създават т. нар. „Малка Антанта“?
- Защо през ХХ век САЩ винаги са защитавали интересите на мюсюлманска Турция, а не на християнска Гърция при честите външнополитически спорове между тях; както и интересите на албанците и босненските мюсюлмани в най-новите конфликти на Балканите?
- Защо по време на двете световни войни България е в съюз с Германия (и дори с „поробителката“ - мюсюлманска Турция) и под една или друга форма е срещу „освободителката“ Русия (както и срещу славянска, православна Сърбия)?
- Само като идеологическо ли трябва да се разглежда противопоставянето между нацистка Германия и болшевишка Русия по време на Втората световна война, или между САЩ и СССР по време на т. нар. „студена война“?
- Защо България, а не Гърция, става комунистическа държава след Втората световна война, независимо че левите партизански сили в нашата южна съседка са много по-силни?
- Защо съвременните руски въоръжени сили не залагат в своята военноморска стратегия на самолетноносачи?
- Защо в постсъветското пространство Русия възприема за стратегически съюзник континентален Казахстан, а не прибалтийските държави.

Основи на геополитическия анализ

Класическите постановки на политическата география и геополитиката, като едно от нейните основни научни направления, крият огромен потенциал при анализа на съвременните пространствени политически отношения в глобален и регионален мащаб. Формулирането на теоретични обобщения в това отношение на базата на богат исторически материал и днес може да се окаже важно средство за постигането на обективни научни резултати. Особено ефективни при разкриване същността на междудържавните отношения и отношенията между отделните геопространства от по-висок ранг са възможностите на геополитическия анализ.

Геополитическият анализ е все още недостатъчно добре познат (или достатъчно добре забравен) у нас изследователски подход. В основата му стоят пространствените закономерности и фактори на общественото развитие. Относително нестандартно за политическата традиция в страните от бившия „източен блок“ определение за геополитиката дава Сорокин (1996). Според него марксизмът е икономическото направление в материалистическото обяснение на историята, а геополитиката трябва да се приеме като алтернатива на марксизма. Може да се допълни, че от тази гледна точка геополитиката е пространственото обяснение на историята, което се отличава от утвърдилите се у нас класически материалистически възгледи и идеологеми. Геополитическият анализ може да се разглежда като алтернатива на редица съвременни социални, икономически и политологически концепции.

Често като геополитически се дефинират явления и процеси, нямащи нищо общо със същността на геополитиката. Според Лакост (1993) например, понятието геополитика се употребява далеч по-разумно и подходящо в сравнение с особено привлекателното понятие геостратегия. Той предлага разграничаването им - чрез геополитика да се изразяват споровете и дискусиите между граждани от една и съща нация, а чрез геостратегия - антагонизма между враждебни държави или политически сили.

Очевидно е обаче, че разликата между геополитика и геостратегия може да бъде определяна не само според мащаба на политическото мислене. Ако предположим, че геополитическите отношения, събития и мотиви за поведение протичат между политическите субекти в регионален или континентален мащаб, то геостратегическите отношения се формират, когато в рамките на регионално или континентално противостоене се оказва външен натиск, обслужващ интереси на свръхдържавите. В терминологичния справочник „Геополитика“, съставен от Бъчваров (1999), се акцентира върху връзката на геостратегията с геополитиката, като се изказва мнението, че геостратегията е нейно продължение.

Според Бжежински (1997) геостратегията е стратегическо управление на геополитическите интереси. Той обаче декларира твърде тясно разбиране на тази връзка - единствено в областта на въоръженията и баланса на военните сили. Според мен, в по-широк смисъл, геостратегията трябва да отчита разнообразни културно-политически и социално-икономически аспекти на глобалната и регионалната политика. От методологична гледна точка много по-удачно е разграничаването на обективно съществуващи геополитически закономерности и субективно декларирани геостратегически интереси. Пример за обективно съществуваща геополитическа закономерност е вечното противостоене между Изтока и Запада, което е неподвластно на субективни фактори.

Геостратегиата има ясно изразен субективен характер. Тя трябва да се разглежда като реална дейност, насочена към реструктуриране на политическото пространство, която облагодетелства едни държави за сметка на други. Като един от основните геостратегически мотиви днес трябва да се приеме желанието за контрол върху богати на природни, човешки или стопански ресурси пространства.

Възникването на класическия геополитически анализ е свързано преди всичко с използването на фундаментални принципи, заимствани от т. нар. „сакрална география“, чиято методология се основава на крайния географски детерминизъм. Сакралната география обикновено се разглежда като псевдонаучно направление, при което социалните феномени се тълкуват чрез пространствени характеристики на антагонистични категории като Суша-Вода, Изток-Запад и Север-Юг. На тази база се формулират основните културно-политически и социално-икономически мотиви за пространствено поведение в световната история (вж. Русев, 2005). Чрез пространствения географски антагонизъм се създава солидна основа за извеждането на обективни изводи и закономерности за главните вектори на глобалното противоборство - между континенталния традиционализъм на Изтока и морския мондиализъм на Запада, между богатия Север и бедния Юг. Геополитическите трансформации на планетарното пространство след Великите географски открития са в значителна степен обусловени от това противоборство, което се проявява в различни обществено-идеологически и пространствени форми.

Друг фундаментален геополитически принцип е разкриването на съподчинените елементи в пространствената структура на света. Този принцип се основава на строго определен аналитико-синтетичен подход и алгоритъм, чрез който последователно да се разкриват глобалните и регионалните аспекти на пространствено-политическите отношения. С най-голяма устойчивост в пространствено-понятийното развитие на геополитиката през XIX-XX век са т. нар. „големи пространства“ („панрегиони“), „санитарни кордони“, „диагонали“, „възли“, „ключови пространства“, „конфликтни зони“ и др.

Използването на посочения алгоритъм създава условия за обективност при оценката на геополитическото положение на Балканите и България в Европа, Евразия и света като цяло. Познаването на обективно съществуващите геополитически реалности е важно предимство при прогнозиране трансформациите на политическото пространство в перспектива. Дори и за малки страни като България, геополитическата грамотност на обществото и неговия интелектуален елит е от решаващо значение при формулирането на верни външнополитически ориентири.

Големите пространства

Съвременните геополитически и геостратегически концепции до голяма степен наследяват белезите на описаните още от Хердер (1821), Ратцел (1887), Маън (1890), Макиндер (1904), Киелен (1917), Трубецкой (1920), Бицилли (1922), Савицкий (1922), Карсавин (1927), Хаусхофер (1931), Хартсхорн (1939) и Спикмън (1944) основи на противопоставянето между различните типове цивилизации и държави в зависимост от географските фактори и най-вече от географското положение. Освен на „чисто“ географските, те отделят внимание и на историко-политическите, етно-конфесионалните и културно-психологическите фактори в отношенията между обществено организирани пространства. До Втората световна война у нас техните тези се споделят от Иширков (1929) и Батаклиев (1940/1941).

Класиците на геополитическите изследвания, както и техните последователи през втората половина на XX век акцентират върху постоянно променящата се относителна тежест на т. нар. „панрегиони“ и динамизма на отношенията между тях, квалифицирайки ги като главни елементи на световното политическо пространство. Според повечето от тях, суверенитетът на отделните големи държави и макрорегиони до голяма степен зависи от самостоятелността и самодостатъчността на пространството, което те заемат. Най-типични в това отношение са трудовете на Хаусхофер, който доразвивайки класическите теории на Ратцел и Макиндер, лансира идеята, че народите са длъжни да ориентират своето развитие чрез нова форма на политическа организация на пространството - т. нар. „панрегиони“. Според него това са: 1) Евро-Африка, в която господства франко-германският тандем; 2) Русия с влияние върху Персия, Афганистан и Индустан; 3) Източна Азия, начело с Япония; 4) Северна и Южна Америка под ръководството на САЩ (Haushofer, 1931, 1937, 1941).

Хаусхофер е един от инициаторите на известния германо-съветски пакт през 1939 г. Година по-късно той дори предлага план в по-широк пространствен смисъл за голям континентален евро-азиатски съюз между франкистка Испания, фашистка Италия, вишистка Франция, хитлеристка Германия, болшевишка Русия и императорска Япония против англосаксонските морски държави, начело на които са Британската империя и САЩ. Хитлер обаче залага на два взаимно отричащи се геополитически подхода: на славянската антипатия спрямо Русия (вместо на континенталната симпатия към нея) и на морската антипатия спрямо Великобритания (вместо на англо-саксонската симпатия). От тази гледна точка събитията и резултатите на Втората световна война ни дават основание да преосмислим наложената у нас впоследствие теза, че външната политика на нацистка Германия се опира на немската политическа география и геополитика.

Една от блестящо потвърдените от времето прогнози на Хаусхофер е статията му „Геополитическа динамика на паралелите и меридианите“, в която той дори и в разгара на Втората световна война обръща внимание на разрастващата се мощ на Азиатско-тихоокеанското пространство (Haushofer, 1943).

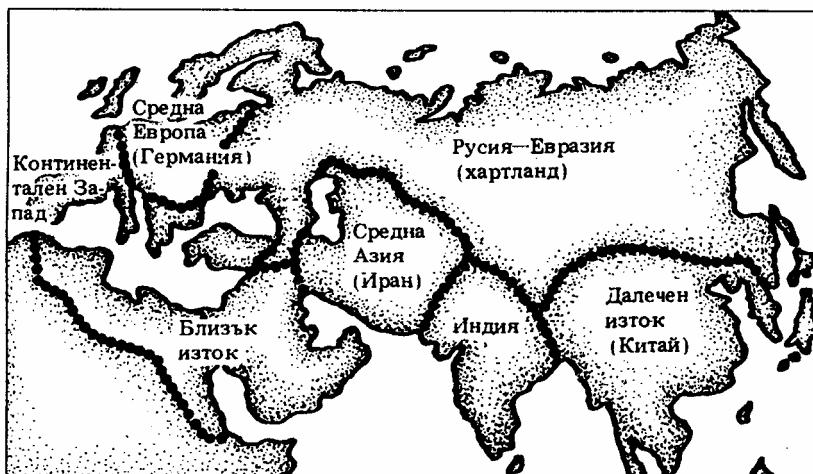
Геополитическата същност на понятието Голямо пространство (Grossraum) е формулирано за първи път от Шмит (1940, 1950), който разглежда процеса на държавно развитие като стремеж към придобиването на най-голям пространствен обхват, като част от непрекъснатия стремеж на човешкия дух към универсализъм. Той обосновава смисъла на концепцията за Големите пространства чрез очертаването на географски региони, в рамките на които многообразието на политическите прояви може да придобие хармонично и непротиворечиво обобщение, изразено в голям геополитически съюз. В това отношение Шмит е силно повлиян от американската доктрина „Монро“, предполагаща икономическа и стратегическа интеграция на американските държави в естествените граници на Новия свят. Но тъй като Евразия представлява много по-разнообразен конгломерат от етноси, държави и култури, Шмит смята, че в нея е необходимо да се говори не за пълна континентална интеграция, а за създаването на няколко крупни геополитически образувания, всяко от които трябва да се управлява от гъвкав свръхдържавен принцип - аналог на предложения от руския император Александър I в Европа Свещен съюз - *Jus Publicum Europium*.

Голямото пространство, организирано в гъвкава политическа структура от имперско-федерален тип, според Шмит, трябва да компенсира многообразието от национални, етнически и държавни волеизяви, да служи като своеобразен без-

пристрастен арбитър и регулатор на възможни локални конфликти. В своята знаменита книга „Der Nomos der Erde“ (1950) Шмит изказва идеята, че най-типичните Големи пространства са континенталните политически макрообразования - телурокрациите, които по своя собствена логика постепенно прерастват в империи. Концепцията на Шмит за големите пространства е създадена не само като анализ на историческите тенденции в Евразия, но и като проект за бъдещо обединение, „което е възможно, желателно и дори необходимо“.

Основавайки се на идеите на Макиндер, Киелен и Хаусхофер, Шмит противопоставя таласокрациите на Елада, Финикия, Великобритания и САЩ с телурокрациите на Персия, Рим, Австрия и Русия-СССР. Според него, изграждането на хармонично и органично пространство е възможно само при телурократичните империи, при които господства континенталното право. Първопричина за сблъсъка между двете доминиращи тенденции са таласокрациите, които излизайки извън рамките на своя „остров“, подкопават основите на телурократичните Големи пространства и активират тяхното континентално самосъзнание (Дугин, 1994).

Важна част от спецификата на класическата геополитическа теория е фактът, че в нея не всички големи сухоземни ареали от географската карта се определят като Големи пространства. В това се състои и една от принципиалните разлики при методологията на политическата география и геополитиката. Географското положение, формата и големината на територията имат значение, но то не е решаващо. Хронологичният подход, величината на културно-политическото излъчване, енергията на цивилизационното послание са не по-малко важни критерии в това отношение. Общ знаменател за Големите пространства, независимо от техния териториален, демографски или стопански потенциал, е аксиоматичната дефиниция, че те не са резултат от историята, а инициират историческите събития.

Фиг. 1.
Големите пространства на съвременна Евразия

Като Големи пространства в геополитическата структура на света традиционно се определят Северна Америка (начело със САЩ), Западна Европа, Средна Европа (Mitteleuropa, начело с Германия), Евразия (наричана още Хартленд, Географска ос на историята, бивш СССР или Русия), Източна Азия (някога начело с Япония, като днес лидерството постепенно преминава към Китай), Индия, Иран и Арабския свят (фиг. 1). За спецификата на геополитическата трактовка при пространственото структуриране на света говори фактът, че към съдържателната

същност на понятието Голямо пространство не се включват такива големи региони от картата на света като Африка на юг от Сахара, Южна Америка или Австралия. От геополитическа гледна точка те са резултат от историческото развитие на Големите пространства.

Така представената макроструктура на геополитическото пространство трябва да се разглежда условно, тъй като е следствие от въздействието на динамични фактори и с времето постепенно може да търпи краткосрочни или дългосрочни, цялостни или частични трансформации. В това отношение могат да се посочат няколко примера. Най-типичният от тях се отнася за Северна Америка, която възниква като резултат от развитието на Западна Европа, но днес предопределя развитието на историческите процеси във всички останали региони. Друг пример е съвременното геополитическо обединение на Северна Америка, Западна и Средна Европа под формата на военно-политическия алианс НАТО. Трябва също да се посочи, че основен критерий за дефинирането на качествените характеристики на Големите пространства е не само днешната им военно-политическа или икономическа мощ. Като основополагащо в това отношение може да се посочи и значимото културно-политическо излъчване, чиято енергия играе роля за световното развитие както в миналото, така и днес. Типични примери в това отношение са Индия и Иран. Що се отнася до Източна Азия, то за нея е характерна вътрешна динамика, водеща до предвидими изменения в лидерството между Япония, Китай и страните от АСЕАН.

Условия за динамични трансформации на глобалното пространство в перспектива, изразяващи се под формата на стратегически обединения от нов тип между Големи пространства или появата на нови лидери в тях, са възможни под натиска на успоредно протичащите процеси на глобализация и регионализация на световното развитие. Независимо от това, макроструктурата, геополитическото съзнание и основните мотиви в поведението на Големите пространства още дълго ще съхраняват белезите на формулираната от класиците традиция и приемственост.

Опити за системен анализ на противостоенето между континенталните и морските държави се правят още във фундаменталните трудове на Ратцел (1887, 1900) и Маън (1890), но пръв Макиндер (1904, 1907, 1919) формулира геополитическото съдържание на този принцип. Според него, държавният суверенитет зависи не толкова от военната сила, технологичното развитие и икономическата база, колкото от величината и географското положение на териториите. Главната си теза той излага в доклад пред Кралското географско дружество на Великобритания на тема „Географската ос на историята“. С този термин авторът обозначава континенталното пространство, което не е подложено на културното, икономическото и военно-политическото влияние на англо-саксонските морски държави. Ядрото на тази ос или ядро (Хартленд) по неговите думи се състои от Русия, Казахстан, Синцзян и Монголия (вж. Русев, 2005). Така Хартлендът изпъква като най-голямото по географски обхват и най-значимо в световната геополитическа структура Голямо пространство, което според Макиндер има реални шансове да овладее своите океански покрайнини и по този начин да придобие статут на първостепенна сила в света.

Почти едновременно с макиндеровата теза възниква антитезата на Маън (1890, 1892, 1910). Той изследва влиянието на морската сила върху историческите събития и изказва идеята, че морските държави имат географски преимущества над континенталните. За да постигнат световно господство, според него, те трябва да блокират по море силата на континенталните държави в Евразия - Германия, Русия и Китай. По-конкретно, именно Великобритания и нейният геополитически

наследник САЩ, трябва, изпреварвайки Русия, да осъществят контрол над евразийските покрайнини с цел да се блокира Хартленда и се възпрепятства неговата океанска перспектива. Само при такива условия морската геополитическа традиция има реални шансове за световно господство.

Идеите на Маън са доразвити от Спикмън (1942, 1944). Той е главен поддръжник на атлантизма като единствено вярна геостратегия за реализиране на американското световно господство и смята, че център на историята е вече не Срединната земя (Хартлендът), а Срединният океан (Северният Атлантик), който мие бреговете на Северна Америка и Западна Европа. Главен двигател на историята става Атлантическата общност, начело със САЩ. Великобритания губи своето величие и се превръща в един от американските „непотопяеми самолетоносачи“, а Франция е вече само плацдарм за САЩ, в случай че европейският континент отново стане „опърничав“.

На практика именно идеите на Маън и Спикмън стоят в основата на англо-американската външнополитическа и военно-стратегическа доктрина през XX век, която дава реален резултат с разпадането на СССР. Днес атлантизмът е в основата на мондиалистката доктрина за световно лидерство на американската морска идея.

Алтернативният геополитически прочит на световните събития през последните няколко века ни дава основание за формулиране на нестандартни изводи, чрез които да се открие нова, полезна за развитието на научното познание, дискусия. Като пример може да се посочи т. нар. „студена война“ - военно-политически феномен, който може да се представи и като фрагмент от световните геополитически процеси. От тази гледна точка края на „студената война“ не означава край на геополитическата традиция. Чрез нея идеологическата конфронтация между комунизма и капитализма може да се представи като поредната форма на противоборство между Изтока и Запада.

Напоследък все по-често се говори, че след края на „студената война“ светът е станал еднополюсен. Тази теза обаче е трудно защитима, ако многопластово се отчитат всички динамични съвременни социално-икономически и културно-политически процеси. Еднополюсният модел за развитие на света няма исторически аналог. Повърхностно погледнато, днес алтернативни геополитически и геостратегически форми на атлантизма и западния тип мондиализъм не могат да се посочат. Това обаче не означава, че такава алтернатива няма и никога няма да се прояви. Задълбоченият геополитически анализ сочи, че потенциално тя отново зрее в недра на Азия.

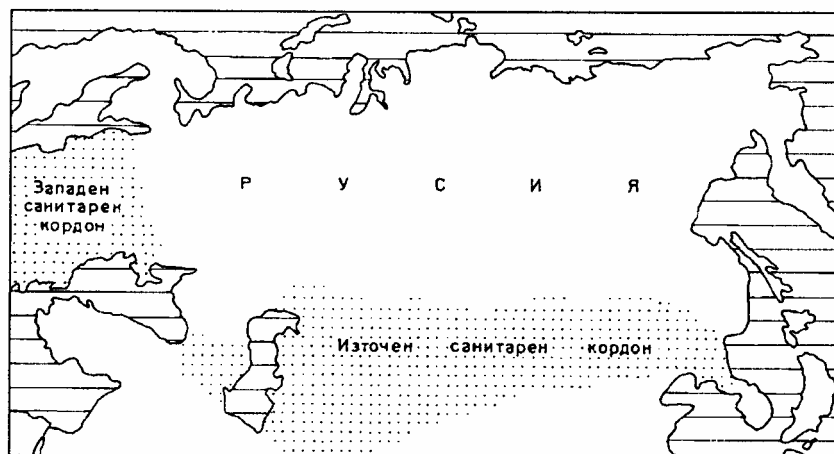
Очевидно полюсите на противоборство запазват своите антагонистични характеристики, въпреки че техните географски координати търпят някои векторни изменения. Геополитическата същност на противоборството между Изтока и Запада, Севера и Юга, морските и континенталните държави, Глобализма и Традиционализма се запазва, въпреки че е налице известно приспособяване към новите условия. Изменения, макар и в традиционните си рамки, търпят и социо-културните и икономико-политическите фасади на основните геополитически полюси.

Съвременният модел на глобално противостоене запазва своите традиционни геополитически основи, въпреки осезаемото преформулиране на неговата външност. Новата формула на противоборството е „западната цивилизация срещу другите цивилизации“ („мондиализмът срещу традиционализма“). На единия полюс е алиансът между разширяващата се на юг Северна Америка и разширяващата се на изток Европа, а на другия - Русия, Китай, Индия, Иран и Арабския свят.

В бъдеще всяко от изброените Големи пространства може да претендира за ролята на организатор на мощен антимондиалистки блок. Геополитическата традиция обаче ни подсказва, че реален исторически шанс за създаване на силно Голямо пространство през XXI век може би имат само Русия и Китай. Освен на традиционната геополитическа мощ на Хартленда и реваншизма на неговото геополитическо съзнание обаче, все повече внимание днес трябва да се обръща на лавинообразното нарастване на глобалната стопанска и военно-политическа мощ, както и на съответстващите претенции на Източна Азия, начело с Китай.

Санитарните кордони

Една от традиционно водешите цели на атлантизма и мондиализма, като геополитически формули, обединяващи Големите пространства на Северна Америка и Западна Европа, е да препятстват формирането на силни алтернативни Големи пространства в Евразия. Северна Америка, начело със САЩ, има перспектива за реално световно господство само в случай, че се блокира тяхната мощ и се тушира възможността за геополитическата им реализация чрез създаването на обединения между тях. Никога преди атлантическата (мондиалистка) идеологическа концепция и геополитическата доктрина на САЩ не са достигали толкова големи мащаби на глобалната мощ. На практика Хартлендът (СССР-Русия) е териториално раздробен и политико-икономически отслабен. Потенциално значимите Големи пространства на Западна и Средна Европа са геополитически обезличени чрез кооптирането им към атлантическата доктрина, Арабският свят е раздробен, а Източна Азия - все още разединена. На територията на повечето от тях функционират американски форпостове, изиграли значителна роля за блокиране на Хартленда. Що се отнася до Иран и Индия, днес те притежават културно-политическа значимост само от регионален мащаб.

Фиг. 2.
Западен и
Източен
санитарен
коридор

Санитарният кордон е пространство, обединяващо държави и народи, които обикновено са разположени между две крупни геополитически образувания, чийто съюз би причинил вреда или опасна конкуренция на трета, обикновено отдалечена суперсила или алианс. Санитарният кордон се изгражда между две Големи пространства, като негов инициатор е външен център на силата, нямащ интерес от стратегическото им обединяване. Геополитическата самостоятелност на страните

от „санитарния кордон“ е невъзможна. Те често са причина за континентални и глобални конфликти. Същността на политиката на външния център на силата се състои в това, санитарният кордон да се използва като зона за постоянно напрежение между съседни Големи пространства (Геополитическите ..., 1993).

Основен инструмент за реализация на геостратегическите цели на атлантизма и мондиализма са т. нар. „Западен санитарен кордон“ и „Източен санитарен кордон“, ограждащи Хартленда (фиг. 2). По силата на пряката геополитическа необходимост, подсказана от Маън и Спикмън, за да блокират влиянието на Хартленда в Европа, през XX век САЩ изграждат Западния санитарен кордон, заемащ значително меридионално пространство в Източна Европа.

Западният санитарен кордон е разположен между Mitteleuropa и Евразия или в по-тесен геополитически смисъл - между Германия и Русия. Като исторически примери за активирането на санитарен кордон в Източна Европа могат да се посочат възстановяването на полската държавност от Наполеон или френско-английските проекти, насочени към изграждането на т. нар. „малка Антанта“ между двете световни войни. След Втората световна война източноевропейските държави играят ролята на идеологически буфер между двете световни политически системи. Днес този буфер е изнесен значително по-на изток и югоизток, като обхваща западните, кавказките и средноазиатските републики на бившия СССР, където се слива с южната част на вътрешния полумесец (по терминологията на Макиндер, 1904, 1919) или т. нар. „Източен санитарен кордон“. Изместването и пресичането на двата санитарни кордона води до освобождаване на значителна политическа енергия и повишаване степента на конфликтност в Кавказ, Средна Азия и Близкия Изток.

Геополитическата структура на Европа

За обозначаване пространствения обхват и вътрешната подялба на Европа се използват редица термини, в които често се влага различен географски смисъл. Това води до значително пространствено припокриване на утвърдили се формулировки като Западна, Северна, Средна, Централна, Източна, Южна Европа. Проблемът се задълбочава с използването и на междинни пространствени индикации - Северозападна, Югоизточна и особено често дефинираната напоследък Централно-Източна Европа. В повечето случаи това се дължи на субективни културно-политически трактовки, отстоявани от представителите на отделните геопространства в Европа.

Една от главните причини за липсата на единна вътрешна регионална подялба на Стария континент е значителната неопределеност на неговия пространствен обхват и граници, както и спорната принадлежност на някои негови периферни пространства. С най-голяма относителност се отличава източната граница на Европа. Урал и Кавказ действително са ясно изразени природни обекти, за да бъдат използвани в качеството на континентални граници. Те обаче не отразяват редица класически критерии, благодарение на което са налице резки социално-икономически и политически контрасти в пространството между най-източните и най-западните периферии на континента. Най-активен застъпник на значително изтеглената към Азия източна европейска граница е Русия, която по този начин се стреми да поддържа авторитета си на европейска сила. Именно Русия, в качеството си на евразийска държава, е главна причина пространстве-

ната формулировка за Европа „от Атлантика до Урал“ на практика да се трансформира в реалност от типа „от Атлантика до Владивосток“. Против очевидното геополитическо лидерство на Русия в такъв континентален блок безспорно е Западна Европа, според която Европа е всичко на континента, което не е под юрисдикцията на Москва. Същевременно, макар и условно, наличието на източна, контролирана от Русия, периферия в Европа се признава от всички класици на немската геополитика. Без Източна Европа, според повечето от тях, континенталното ядро (Mitteleuropa) губи своята геополитическа същност и значение като средишно континентално пространство.

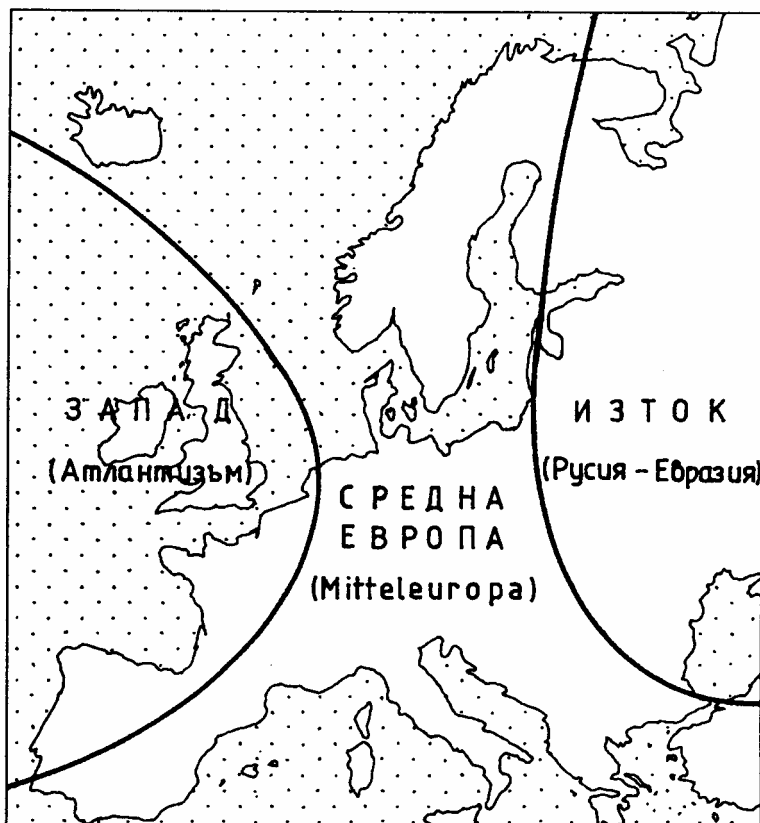
Спорен характер и културно-политическа идентификация имат и другите европейски граници. Ясно очертаната от океана западна континентална граница, например, е силно размита във военно-политическо отношение, благодарение на трансконтиненталния атлантически съюз НАТО и осезаемото американско военно-политическо присъствие на континента. Това реално трансформира формулировките от „от Атлантика до Урал“ и „от Атлантика до Владивосток“ в малко вероятния поне на този етап геополитически алианс в пространствени рамки „от Ванкувър до Владивосток“. Ако това се осъществи, ще сме свидетели на трансформация на глобалното противоборство по оста Север-Юг. Един от факторите, активиращи такава промяна днес, е разрастващият се международен тероризъм. Задълбочаване на противоречията между географските паралели могат да предизвикат и някои изострящи се глобални природно-екологични и социално-икономически проблеми.

Южните периферни пространства на Европа са делимитирани от няколко фактора. В исторически план Средиземноморието продължително време е обединявало двата континента, като и днес осигурява конкурентно висока транспортна достъпност между трите южни европейски полуострова, от една страна, Северна Африка и Близкия изток, от друга. Важен фактор, обуславящ съвременните тенденции към икономическото овладяване на Южното Средиземноморие и стремежа за интеграция в неговата западна част, са традиционните интереси на Италия, Франция и Испания в Северна Африка. Днес това се подхранва и от значителния насрещен миграционен поток. Не на последно място трябва да се изтъкне и реалното европейско политико-икономическо присъствие в Мала Азия, Кипър, Малта и испанските владения в Мароко. От значение в това отношение са митническите споразумения между държавите от Магреб и ЕС, както и статутът на асоциирано членство към ЕС, които имат Тунис и Мароко.

На север европейското пространство също има сложна, и в определена степен неясна, културно-политическа граница, обусловена от двойствената природна и политико-икономическа принадлежност и гравитация на Гренландия, както и от лимитацията на антропогенната дейност от екстремните природни условия в Арктика.

Всичко това изисква дефинирането на европейското пространство да става на няколко нива. В най-тесен смисъл границите на континента днес са маркирани от границите на ЕС. Значително по-голямо е европейското политико-икономическо присъствие в радиуса Арктика, Гренландия, Магреб, Кипър, Мала Азия, Кавказ и Урал. В най-широк геополитически смисъл е европейското цивилизационно послание в рамките на НАТО (в което влизат САЩ и Канада) и ОССЕ (включваща всички републики от бившия СССР), т.е. в пространството „от Ванкувър до Владивосток“, обединяващо над 50 признати от международната общност държави.

За разлика от многовариантната комплексна географска подялба на Европа, нейната геополитическа диференциация се отличава с относително по-голяма пространствена определеност. В нея безспорно се открояват контурите на три Големи пространства (фиг. 3). Границите между тях обаче са твърде условни и често

Фиг. 3.
Трите големи
пространства
в Европа

представяват зони с двойствена геополитическа принадлежност. Западноевропейското Голямо пространство е част от широкото тълкуване на сакрално-пространственото понятие Запад, представено от традиционно атлантически ориентирани държави. Въпреки че между задокеанския Запад (Северна Америка - САЩ), островния Запад (Великобритания) и континенталния Запад (Франция) съществуват определени вътрешни противоречия, по отношение на останалите Големи пространства в Европа Западът следва единна геополитическа линия на поведение. Съвременната атлантическа доктрина разглежда континентална Европа предимно като плацдарм за блокиране на Хартленда. Според Бжежински (1997), след Първата световна война Европа все повече се превръща от субект в обект на глобалната политика. Културно-психологическите аспекти на този процес са задълбочено и далновидно анализирани още от Шпенглер (1918).

Като типични представители на европейския Запад могат да се посочат Британските острови, Португалия, Нидерландия, Белгия и Норвегия. С известна условност към западноевропейското Голямо пространство могат да се посочат също Испания, Франция и Швеция, тъй като независимо от значителния им социално-икономически потенциал и културно-политическа роля за развитието на атланти-

ческата геополитическа традиция, тяхното историческо развитие в редица случаи е континентално ориентирано. Освен това, при оценката на геополитическия потенциал на европейския Запад, трябва да се отчита и осезаемото американско присъствие и интереси в него. Геополитически, Великобритания може да се окаже като най-неевропейската държава, чийто интереси са традиционно противоположни на средноевропейските и евразийските континентални тенденции в Европа. Самостоятелната геополитическа позиция на Великобритания днес е силно отслабена, поради нарастналата мощ на САЩ в атлантическото пространство. Като противоречива може да се определи геополитическата позиция на Франция. По отношение на Mitteleuropa (Германия) френската история се отличава с предимно атлантически характер, въпреки че са налице и примери за алтернативна континентална позиция. Най-типични в това отношение са периодите при управлението на Наполеон, Петен, Де Гол и Митеран-Ширак.

Безспорно европейско по своята геополитическа същност Голямо пространство е Mitteleuropa. За нейна пространствена основа могат да се приемат немско-езичните страни, а като относително верен исторически репер - първото голямо политическо обединение на германските племена, извършено от франките и провъзгласяването на Западната (Свещена) Римска империя. По-късно консолидираща роля за европейското ядро играят Австрия и Германия. Традиционно в орбитата на културно-политическото влияние на Mitteleuropa попадат страните от бившата Австро-Унгарска империя, Скандинавия, Прибалтика и Апенините. Mitteleuropa има ясно изразен телурократичен характер и е единственото Голямо пространство, което защитава типично европейски геополитически интереси.

Източна Европа има по-сложно геополитическо представяне. Най-важна нейна особеност е невъзможността да се дефинира Голямо пространство с такова име и обхват. Неясната геополитическата принадлежност на Източна Европа е обусловена и от двойствената гравитация на редица страни от специфичната буферна зона между Русия (Евразия), от една страна, и Германия (Mitteleuropa), от друга, т.е. вече посоченият „Западен санитарен кордон“. На европейския континент Русия представлява едновременно геополитическите интереси на народите от индоевропейското, уралското и алтайското езиково семейство.

В Югоизточна Европа може да се открие и периферията на четвърто Голямо пространство, представено от ислямските страни и народи, населяващи Северна Африка, Близкия Изток, Кавказ и Балканите. Този геополитически блок има предимно неевропейски характеристики, но влиянието му в Стария континент играе решаваща роля за геополитическата съдба на България и другите балкански страни.

Най-типични представители на Западния санитарен кордон са Финландия, Прибалтика, Полша, Словакия, Балканите. В ретроспективен и перспективен план, основания за конюнктурно разширяване или изместване на Западния санитарен кордон в източна или западна посока възникват и по отношение на източните германски земи, Чехия, Белорусия, Украйна и Кавказ. Това води до пулсиращо разширяване или векторно изместване на пространствения обхват на Западния санитарен кордон.

Между главните геополитически образувания в Европа съществуват променливи пространствени и политически отношения. Схематично могат да се открият няколко потенциални варианта за геополитически съюзи или противопоставяния, които са с относително константен характер в континенталните междудържавни отношения, а редица от тях имат осезателни исторически прецеденти. Европейс-

кият Запад може да противостои на Mitteleuropa като на най-близък източен съсед. Исторически, тази тенденция е вплътена в противоборството между Франция и Австрийската империя и френско-германските конфликти. Много по-редки са случаите на реализиране на френско-германски стратегически алианс. Западът винаги поддържа борбата си против Mitteleuropa в съюз с европейския Изток, а борбата против Русия - в съюз с Mitteleuropa. По отношение на източния си съсед Mitteleuropa също може да е както в състояние на противоборство, изгодно за Запада, така и в съюз, насочен срещу Запада. Геополитическите предпочитания на Русия-Евразия могат да бъдат ориентирани както в антигерманска насока (Западът автоматично се превръща в съюзник), така и в антизападна (тогава руско-германският съюз става твърде вероятен) (Дугин, 1997).

На атлантическата идея за изграждането на западния „санитарен кордон“ класическите геополитически представители на Mitteleuropa противопоставят доктрината, известна като „геополитика на диагоналите“, чийто вектор е насочен към Балканите, Мала Азия и Близкия Изток. Основоположник на тази доктрина е Киелен (1905, 1915, 1917), според който единна Европа е възможна само при наличие на непрекъснатата пространствена връзка между Северно море и Персийския залив. Антиконтиненталната стратегия на атлантизма винаги се е стремяла да разкъса тази връзка, провокирайки конфликти на Балканите, Кавказ, Месопотамия. От своя страна, традиционната външнополитическа стратегия на Австро-Унгария и Германия се отличава с перманентен вектор, насочен към създаването на независим от западноевропейския атлантизъм и руското евразийство диагонален европейски коридор. Двете световни войни през XX век са красноречиво потвърждение на това.

Освен класическите примери от Първата и Втората световна война, като доказателство за приемствеността на германската геополитика може да се посочи и съвременната активност на Берлин в региона между Балтийско, Черно, Егейско (Бяло) и Адриатическо море. Показателен в това отношение е фактът, че днес обединена Германия отново демонстрира своите претенции върху европейския диагонален, но в рамките на наложените ѝ атлантически ангажименти. Главен инструмент в модерната германска геополитика на диагоналите е нейната външна икономическа активност. След „студената война“ тя се възползва от обществено-политическите трансформации в Източна Европа и възвръща традиционните си икономически позиции в региона. През периода 1991-2004 Германия е абсолютен лидер сред външнотърговските партньори и инвеститори в Чехия, Унгария, Полша, Словакия, Словения, Гърция, Румъния, Турция, Хърватска, Македония, Сърбия и Черна гора, Латвия, Литва и България.

Сблъсъкът на двете доктрини - атлантическата за изграждането на Западния санитарен кордон и германската геополитика на диагоналите, има голямо значение за пространствено-политическите събития в Източна и Югоизточна Европа, Балканите и България.

Геополитически възли, ключови пространства и конфликтни зони

Геополитическите възли обхващат региони, отличаващи се с висок конфликтен потенциал, тъй като в тях се сблъскват интересите на Големите пространства. Те са с по-малък териториален, демографски, икономически и военен потенциал. Характерни техни черти са природното, етническото, религиозното и културно-политическото многообразие. Като резултат страните от геополитическите възли

са в непрекъснато противоборство помежду си и за разлика от Големите пространства нямат обща външнополитическа съгласуваност. В световното пространство се открояват следните главни геополитически възли - Балкани, Кавказ, Близък Изток, Средна Азия (известен е още като Таджикски възел, а Бжежински използва понятието „Азиатски Балкани“), Корея, Индокитай, Африкански рог (п-в Сомалия), Южна Африка, Карибски басейн.

Като самостоятелен елемент с особен статус и огромна значимост в геополитическата структура на света трябва да се посочи Турция, чиято територия е условно разположена между 4 геополитически възела - Балканите, Близкия Изток, Кавказ и Средна Азия. В това отношение страната няма аналог в световен мащаб. Турция е регионален демографски, икономически и военно-политически гигант, спрямо която и да е страна от посочените геополитически възли. В исторически план турската геополитическа традиция и перспектива търпи постепенна качествена трансформация от типична континентална сила, която дълго време е основен носител на ислямската идея, до верен атлантически съюзник в Източното Средиземноморие. Турция попада в силно изтеглената на юг формула както на Западния санитарен кордон, така и на германския геополитически диагонал. Нейно владение са Проливите, а държавното ѝ пространство изиграва решаваща роля за успешното атлантическо блокиране и разкъсване на Хартленда през XX век. Именно поради това САЩ нямат алтернатива при честите гръцко-турски спорове и конфликти, освен да ѝ оказват всяческа, лишена от етно-конфесионални емоции, геополитическа подкрепа.

Структурни елементи с най-нисък геополитически ранг са т. нар. ключови пространства. Те са относително малки по териториален потенциал, но играят голяма роля за световните морски комуникации: Контролът над тях гарантира безпрепятственото осъществяване на търговските връзки и военните операции на едни Големи пространства и дава възможност за блокиране комуникациите на други. Най-значимите за геополитическата структура на света ключови пространства са Босфора, Дарданелите, Суец, Гибралтар, Ла Манш, Скагерат, Категат, Берингов проток, Курилски острови, Малакски проток, Панама, проток Дрейк и др.

Както в традиционния, така и в съвременния геополитически анализ широко се използват термините конфликтна геополитика и конфликтна зона. Лакост (1993) смята, че същността на конфликтната геополитика се състои в анализа на географски обекти, които са пряко или косвено свързани с геополитически конфликти. Конфликтната зона, по правило, е част от Голямо пространство, санитарен кордон или геополитически възел. Териториалният ѝ обхват зависи от мащаба и границите на разпространение на конфликта. В най-широк смисъл тя понякога се отъждествява с геополитически възел, а в най-тесен смисъл може да съвпада с ключовото пространство. Най-често чрез конфликтните зони се обозначава вътрешната структура на геополитическите възли като се фиксират отделните спорни гранични пространства между конкретните етноси, религии и държави.

Балканският геополитически възел

В балканския геополитически възел се преплитат интересите на Mitteleuropa, Евразия, ислямския свят и атлантизма. Точна пространствена оценка на Балканския полуостров дава още през 1924 забележителният български географ Жеко Радев. Според него, „Балканският полуостров се явява най-здрава и най-стабилна мостова твърдина, която свързва тясно цялата централна и югоизточна част на евро-

пейския материк с Предна Азия (п-в Мала Азия - М.Р.) и Северна Африка“. Задълбочено геополитическо изследване на Балканския полуостров и мястото на България в него прави също Иван Батаклиев (1937). Според него, „Балканският полуостров е най-средиземната суша на земното кълбо, а България - най-балканската държава“.

През последните две столетия Балканите са сред най-взривоопасните геополитически възли в света. Освен страните от Балканския полуостров, условно към Балканския геополитически възел могат да се причислят също Унгария, Румъния, Молдова, Турция и дори пространствено отдалеченият остров Кипър. В по-широк пространствен смисъл, за региона често се използва и понятието Югоизточна Европа. През XIX и XX век Балканите стават арена на ожесточени етнически, религиозни и междудържавни конфликти, които са провокирани от външни центрове на силата.

За да се анализира съвременното геополитическо положение на Балканите, е необходимо да се разкрият редица специфични природни и обществени фактори. Това изисква по-конкретно познаване особеностите при формирането на политическата карта, етническия и религиозния състав на населението, вътрешните военно-политически, транспортно-търговски и екологични отношения. От значение са също външните центрове на силата, техните геополитически партньори сред страните в региона, отношенията спрямо други геополитически възли (Кавказ, Близкия изток) или ключови пространства (Босфор, Дарданели, Суец).

Всяко от отделните Големи пространства демонстрира своето предпочитание и преимуществена защита на интересите на определен етнос, религия или държава в балканския геополитически възел. Същевременно, всеки политически обект на Балканите изразява позиции предимно от името на своите външни „покровители“. Като исторически примери могат да се посочат отношенията между Евразия (Русия) и православна Сърбия, както и между Mitteleuropa (Германия/Австрия) и католическите Хърватска и Словения. Знаменателно в това отношение е определението на съвременните представители на руската геополитическа школа по време на войната в бивша Югославия: „Оръдията на Вуковар стрелят по Кремъл“.

През последните десетилетия атлантическата политика на Великобритания и САЩ залага предимно на мюсюлманския фактор на Балканите. Най-красноречив пример за това в най-новата история на Балканите е американската позиция в босненския и косовския конфликти. Същевременно някои страни в региона имат двойствена геополитическа привързаност - мюсюлманска, но атлантическа Турция, православна, но атлантическа Гърция, както и раздвоената в своята история германофилска и русофилска България.

В редица класически изследвания, основателите на българската политическа география, като Иширков, Радев, Батаклиев и Яранов сочат, че сърцевината (средецът, стожерът) на Балканския полуостров е разположен между София, Скопие и Ниш. Като основен довод за такова заключение се използва природно- и транспортногеографският централитет на това пространство, който предопределя тяхното ключово транспортно значение. Посоченият като средишна територия балкански триъгълник е сравнително пропорционално разположен на разстояния 650-750 км между условните краища на полуострова - делтата на река Дунав, Босфора, най-южната част на континентална Гърция и полуостров Истрия. Тук се пресичат важни комуникации, свързващи Западна, Централна и Източна Европа с Източното Средиземноморие Близкия и Средния Изток.

Редица съвременни автори също се придържат към подобни класически тези, но те очевидно са вече неадекватни на новите балкански реалности. В този смисъл принадлежността на София към балканския триъгълник е безспорна. Съвременната геополитическа динамика обаче дава основание като балкански стожер да се обозначи по-голямо пространство, разширено в посока към Белград, Сараево и Прищина. Това се налага от увеличилата се през последните десетилетия геополитическа стойност на сръбската столица, новите политически граници на полуострова, увеличената относителна тежест на новите държавности в западната част на полуострова, албанската демографска, културно-политическа и военна експанзия в съседните ѝ държави, значителните промени в комуникационните технологии и географията на транспортната инфраструктура на Балканите.

Някои изследователи дори твърдят, че България е „сърцевината“ или „хартлендът“ на Балканския полуостров. Но от началото на века, когато за първи път са формулирани подобни идеи, до днес геополитическата ситуация в света, Европа и на Балканите се променя значително. Днес едва ли може толкова еднозначно и категорично да се посочва едно единствено геополитическо „ядро“ в Балканския геополитически възел. В зависимост от критериите за оценка, на Балканите могат да се посочат поне четири значими геополитически „ядра“. В транспортно-търговско отношение първостепенното значение на българското пространство е безспорно. В етно-конфесионално отношение обаче, възелът от проблеми е разнородната бивша югославска република Босна и Херцеговина. Третото геопространство, което може да претендира за висока геополитическа тежест на Балканите, е Македония, която има едва петнайсетгодишна държавна традиция, непризната под една или друга форма от своите съседи. Всъщност определението „средец на Балканите“ се използва за първи път от Радев (1924) в едно негово класическо произведение и то тъкмо по отношение на Македония.

В геополитически план ясно се очертава и четвърто ядро на Балканите - Турция, която е безспорния регионален икономически и военен гигант.

Сред конфликтните зони в балканския геополитически възел се открояват - Босна, Косово, Западна Македония, т. нар. Република Сръбска, Войводина, Западните български покрайнини и дори Молдова и Кипър. Спецификата на вътрешната политическа проблематика в последните две страни има ясно изразен балкански оттенък

* * *

Съвременната българска външна политика изисква преди всичко обективна оценка на геополитическото положение на България, т.е. дефиниране мястото на страната ни в световната геополитическа структура.

България е част от Западния санитарен кордон, тя се намира в Балканския геополитически възел, където традиционно се сблъскват интересите на най-значимите за глобалната геополитика Големи пространства. Страната ни е съсед на Турция - страна, която се отличава с уникални геополитически характеристики. На относително неголеми разстояния от София са страните от Кавказкия и Близкоизточния геополитически възел, ключовите пространства Босфора и Дарданелите, Дунав, Черно, Бяло и Адриатическо море. В непосредствена близост до нея са конфликтните зони Косово и Западна Македония. На запад от българските граници все още не е приключил процесът на формиране на политическата карта върху територията на изкуствено създадената в началото на XX век многонационална

бивша Югославия. Всичко това прави и днес земите ни изключително актуален обект и субект на междудържавните отношения.

Някои от горепосочените изводи и твърдения не са лишени от субективизъм и може би ще предизвикат съмнения и спорове. Едно обаче остава безспорно - изборът на външнополитически ориентири за България трябва да лежи върху познаването на основните закони на глобалното геополитическо противостоене, защото само една добре балансирана геополитическа концепция е в състояние да защитава националните ни интереси в период на значителни трансформации в планетарното политическо пространство.

Литература:

- Батаклиев Ив. Сравнителен преглед на политикогеографското положение на България. - Известия на БГД, № 7, 1937.
- Батаклиев Ив. Развитие и същност на политическата география и геополитиката. - Год. на Държ. висше училище за финансови и административни науки, т. 1, 1940/1941.
- Бауман, З., Глобализацията. Последниците за човека. София, 1999.
- Бжежински, Зб., Голямата шахматна дъска. София, 1997.
- Бицилли, П., „Восток“ и „Запад“ в истории Старого Света. - На путях: Утверждение евразийцев. Берлин, кн. 2, 1922.
- Геополитика. Терминологичен справочник. София, 1999.
- Геополитическите проблеми ближнего зарубежья. - Элементы. № 3, 1993.
- Дугин, А., Консервативная революция. Москва, 1994.
- Дугин, А., Основы геополитики. Москва, 1997.
- Иширков, А., Политическо-географско схващане за държавата. - Научен преглед, N 1, 1929.
- Карсавин, Л., Основы политики. - Евразийский временник, Париж, 1927.
- Кондратьев, К., Поворотная точка: конец парадигмы роста. - Известия РГО, Вып. 2, 1999.
- Лавров, С., Г. Сгасюк, Этот контрастный мир. Москва, 1985.
- Лакост, Ив, Геополитика и геостратегия. - Военен журнал, № 1, 1993.
- Павлов, Н., Българската геополитическа традиция и перспектива. - Военен журнал, № 6, 1999.
- Радев Ж. Географска и етнографска Македония (Средецът на Балканския полуостров). - Македонски преглед. Кн. II, 1924.
- Русев, М., Геополитическото съзнание на Русия. - Геополитика, брой 2, 2005.
- Савицкий, П., Два мира. - На путях: Утверждение евразийцев. Берлин, 1922.
- Сорокин, К., Геополитика современности и геостратегия России. Москва, 1996.
- Стоянов, П., Глобализация и регионализация. - В: Сборник статии „Основни проблеми на географското образование във ВУЗ (в контекста на регионалната политика и регионалното развитие на България)“. Свищов, 2001.
- Трубецкой, Н., Европа и человечество. София, 1920.
- Dorpalen, A., The world of general Haushofer. Geopolitics in action. New York, 1942.
- Fukujama, F., The End of History. - In: The National Interest, Sommer, 1989.
- Hartshorne, R., The Nature of Geography, Lancaster, Pennsylvania, 1939.
- Haushofer, K., Geopolitik der Pan-ideen. Berlin, 1931.
- Haushofer, K., Mitteleuropa und die Welt. - Zeitschrift fur Geopolitik, № 1, 1937.
- Haushofer, K., Der Kontinentalblock Mitteleuropa-Eurasien-Japan. München, 1941.
- Haushofer, K., Geopolitische Breiten- und Langsdynamik. - Zeitschrift fur Geopolitik, № 8, 1943.
- Herder, G., Ideen zu einer Philosophie der Geschichte der Menschheit. Leipzig, 1821.
- Kant, I., Physische Geographie, Königsberg, 1802.
- Kjellen, R., Stormakterna. Stockholm, 1905.
- Kjellen R. Die Ideen von 1914. Leipzig, 1915.

- Kjellen R., *Die politischen Probleme des Weltkrieges*. Leipzig, 1915.
- Kjellen, R., *Der Staat als Lebensform*. Leipzig, 1917.
- Lacoste, Y., *Dictionaire de Geopolitique*. Paris, 1993.
- Mackinder, H., *Geographical Pivot of History*, in: *Geographical Journal*, vol. XXIII, 1904.
- Mackinder, H., *Britain and the British Seas*. Oxford, 1907.
- Mackinder, H., *Democratic ideals and reality*. London, New York, 1919.
- Mahan, A., *The Influence of Seapower upon History 1660-1783*. London, 1890.
- Mahan, A., *The influence of sea power upon the French revolution and empire (1793-1812)*. Boston, 1892.
- Mahan, A., *The interests of America in international conditions*. London, 1910.
- Parker G. *Political Geography and Geopolitics*. London, 1994.
- Ratzel, F., *Politische Geographie*. Leipzig, 1887.
- Ratzel, F., *Das Meer als Quelle der Völkergrösse*. Leipzig, 1900.
- Schmitt, C., *Raum und Grossraum im Völkerrecht*. Leipzig, 1940.
- Schmitt, C., *Der Nomos der Erde*. Köln, 1950.
- Spengler, O., *Umriss einer Morphologie der Weltgeschichte: I. Gestalt und Wirklichkeit*. München, 1918.
- Spykman, N., *America's Strategy in World Politics*. New York, 1942.
- Spykman, N., *The geography of peace*. New York, 1944.